

اوصاف و ماهیت حقوقی قرارداد حمل و نقل کالا با امان نظر در حقوق و تکالیف متصدی حمل و نقل، از منظر قانون مدنی و قانون تجارت ایران

کامل حمید

«دانشجوی دکتری حقوق خصوصی»

مشاور مرکز تحقیقات و پژوهش اتاق بازرگانی خرمشهر

پیشگفتار:

یکی از اقسام نمایندگی‌های تجاری، «تصدی حمل و نقل» می‌باشد. فاعل این نوع نمایندگی‌ها، «متصدی حمل و نقل» نامیده می‌شود و از جمله اشخاصی است که هم قانون مدنی و هم قانون تجارت در خصوص آن اشاراتی رفته است. البته باید متذکر شد که حمل و نقل موضوع قانون مدنی از حیث ماهیت و آثار مترتب بر آن، متفاوت با نهاد همانم در قانون تجارت است، چرا که در قانون مدنی، حمل و نقل در ردیف اجاره اشخاص قرار دارد، در حالی که در قانون تجارت، این نهاد یک نوع نمایندگی تجاری (مشابه عقد و کالت) می‌باشد. با این وجود، در هر دو قانون مرقوم، متصدی حمل و نقل دارای حقوق و البته تکالیفی (وظایف و مسئولیت‌هایی) خواهد بود که در عمل سبب پیچیدگی قراردادهای ناظر بر حمل و نقل کالا خواهد بود. بنابراین، جهت تبیین هر چه بهتر این موضوع، در این مقاله، سعی خواهیم نمود ابتدا به نحوه و شرایط تشکیل قرارداد حمل و نقل کالا و سپس به حقوق و تکالیف قانونی متصدی حمل و نقل (از منظر قانون مدنی و قانون تجارت) پرداخته شود.

مقدمه:

با توسعه تجارت و سرعت زیاد مبادلات تجاری، تخصصی شدن امور، پدید آمدن نیازهای متنوع و رو به رشد، شکل‌گیری اشخاص حقوقی و همچنین شکل‌گیری اقتصاد جهانی و بسیاری عوامل دیگر، افراد، کمتر به طور مستقیم و به مباشرت، همه اعمال حقوقی را انجام می‌دهند. به همین جهات بود که اهمیت و ضرورت توجه به نهاد نمایندگی (خصوصاً در انجام اعمال تجاری) بیش از پیش به منصف ظهور در آمد. در چنین بحبوحه‌ای، مسلم است که امروزه اعمال تجاری و قراردادهای موضوع این حرفه، چنان گسترده و پیچیده شده‌اند که بازرگانان، خود شخصاً قادر و یا مایل نیستند که به تنهایی سختی کار بر دوش گرفته و مبادرت به مدیریت فعالیت‌های خویش برآیند. یکی از مهم‌ترین راهکارهای حقوقی پیش روی بازرگانان در جهت تسهیل امور و فرآیند ناظر بر مراودات تجاری، گرایش به سمت و سوی نمایندگان تجاری خواهد بود که با توجه به شناخت فعالیت‌های تجاری و تخصصی که دارند، می‌توانند ضمن سرعت بخشیدن به مراودات تجاری (خصوصاً در حوزه حمل و نقل، خرید و فروش کالا، واسطه‌گری و غیره)، کمک شایانی به بازرگانان و حقوق تجارت نمایند. در نتیجه این رخدادهای، پیدایش نظریه نمایندگی تجاری یا انجام اعمال تجاری توسط اشخاص ثالث بود؛ بنابراین، برای تسریع در مراودات تجاری، خصوصاً رساندن کالا (مشخصاً در بُعد بین‌المللی)، «انجام عمل از جانب دیگری» (Doing Another Act) تحت عنوان «نمایندگی» (در تجارت بین‌الملل) و عقد «وکالت» (در حقوق داخلی) به سرعت در میان جوامع رایج گردید. به هر حال، بنا به اقتضای زمان و پیشرفت امور حقوقی (معاملات و قراردادهای نهادی نوین حقوقی)، ضرورت‌ها و مقتضیات زیست اجتماعی و اقتصادی موجب پذیرش نظریه نمایندگی در حقوق روم گردید. (امیری قائم مقامی، 1387، ص 8). از جمله این نمایندگی‌ها، تصدی به حمل و نقل یا متصدیان حمل و نقل کالا بود که کمک شایانی به تسریع مبادلات تجاری و جابجایی کالا از اقصی نقاط جهان به جاهای دیگر (مقاصد حمل و نقل) نمودند. شاید در ابتدا (دوره اولیه پیدایش حمل و نقل کالا) ضوابط و مشخصه خاصی بر روابط میان صاحبان کالا

(مرسل الیه ها) و متصدیان حمل و نقل کالا حاکم نبود، اما با گسترش روزافزون روابط تجاری و تدوین مقررات مختلف در جهت تحکیم و انتظام بخشی مرادوات تجاری (خصوصاً حمل و نقل کالا که اساس و مبنای تجارت را شامل می‌گردد) سبب شد که توجه و اهتمام به قراردادهای ناظر بر حمل و نقل کالا و شناسایی دقیق حقوق و تعهدات طرفین این قراردادها، در مقایسه با دوره های پیشین، پررنگ تر و حائز اهمیت جلوه نماید. بر همین اساس، ما در این نوشتار سعی خواهیم نمود این دو مؤلفه را مورد مطالعه و تحلیل قرار دهیم.

1- قرارداد حمل و نقل

مهم ترین مُثَبِّت ادعا در خصوص حقوق یا تکالیف و الزام به ایفای تعهدات، در حقوق تجارت (و با تسامح در حقوق «قانون» مدنی) اسناد «در معنای اعم» یا عقود و قراردادها «در معنای اخص» خواهد بود. بدین مضمون، در تصدی حمل و نقل، هرگاه متصدی و یا صاحب کالا (آمر یا هر شخص دیگر) بخواهد به حقوق و تکالیف خود یا طرف مقابل استناد جوید، ناگزیر باید یک قرارداد معتبر ارائه نماید. به همین جهت، در این مبحث، ابتدا سعی خواهد شد نحوه و کیفیت انعقاد قرارداد حمل و نقل را تشریح نماییم.

1-1- اوصاف قرارداد حمل و نقل

در حقوق ایران، قانون تجارت از قرارداد حمل و نقل تعریفی به میان نیاورده است. در همین زمینه، ماده (378) قانون تجارت، قرارداد حمل و نقل را تابع مقررات راجع به وکالت دانسته است، مگر در مواردی که استثناء شده باشد. بنابراین، ظاهراً ارسال کننده در حکم موکل و متصدی حمل و نقل در حکم وکیل تلقی شده است. با این وجود، در پاره‌ای از مواد مربوطه، قانون تجارت این قرارداد را نسبت به پاره‌ای آثار و احکام از مقررات عقد وکالت جدا کرده و به آن وضعیتی خاص بخشیده است مانند ماده (388) قانون تجارت؛ و یا مطابق ماده (394) همان قانون که مقرر شده است: «حمل و نقل به وسیله پست تابع مقررات این باب نیست». در این فرض، معلوم می‌شود که در مورد حمل و نقل پستی مقررات قانون مدنی همچنان به قوت خود باقی است و قراردادهای مربوط، ماهیت حقوق مدنی خود را حفظ کرده است. بنابراین سخن، قانون تجارت، در مورد حمل و نقل پست مواردی را ذکر کرده و راجع به انواع دیگری از قرارداد حمل و نقل مثل مسافر که امروز اهمیت زیادی دارد، قواعدی پیش‌بینی نکرده است. (وبسایت حقوقدانان، 1397). با این وصف، مطابق وصف کلی قرارداد حمل و نقل (در قانون تجارت و قانون مدنی)، می‌توان به این نتیجه رسید که «قرارداد حمل و نقل» مطابق قانون مدنی از جمله عقود معین است (به جهت قرار گرفتن در ردیف عقد اجاره اشخاص)، لازم خواهد بود (لازم بودن کلی عقد اجاره)، معوض خواهد بود (بر خلاف عقود رایگان) و عهدی است (مال یا کالایی توسط متصدی حمل و نقل به غیر تملیک نمی‌شود، بلکه در واقع تنها مال یا کالایی از جایی به جای دیگر مطابق تعهد و قراری که بنا نهاده شده است، منتقل خواهد شد). در قانون تجارت، با توجه به قید «به هر نحوی...» مندرج در بند (2) ماده (2) قانون تجارت، تصدی به حمل و نقل (زمینی، هوایی و دریایی) که از جمله پیشه‌های ذاتی (اعمال تجاری) خواهد بود، متصدی حمل و نقل تاجر محسوب شده و آثار حقوقی مترتب با تجار بر وی حمل خواهد شد. بنابراین سخن، مطابق با قانون تجارت که ماهیت قرارداد حمل و نقل مطابق با عقد وکالت است، نوعی جواز انصراف از قرارداد و تبعات ناشی از آن (البته به شکل محدود و مقید) پیش‌بینی شده است (مواد 382 و 383 قانون تجارت). همچنین، در دیگر آثار و نتایج قرارداد مزبور می‌توان از عموماً قانون مدنی در خصوص حمل و نقل استناد نمود.

1-2- شرایط تشکیل قرارداد حمل و نقل

در رویه کنونی حقوق تجارت، قراردادهای حمل و نقل نسبت به گذشته با رونق بیشتری همراه شده‌اند که این مسئله را می‌توان وابسته به افزایش مبادلات تجاری و بازرگانی دانست. به طوری که قراردادهای حمل و نقل در چند سال اخیر به یکی از ارکان اصلی روابط تجاری و بازرگانی تبدیل شده‌اند. (وبسایت حقوقی یاسا، 1399). لازم به ذکر می‌باشد در سال 1391 که لایحه قانون تجارت جدید توسط

مجلس شورای اسلامی برای اجرای یک دوره آزمایشی پنج ساله تصویب شد و لوایحی به صورت آزمایشی به این قانون افزوده شد که در بردارنده مجموعه‌ای از اصول کلی و لازم در قراردادهای حمل و نقل مدنظر قانون‌گذار اسلامی قرار گرفته است که مربوط به شرایط شکلی و ماهوی قراردادهای مزبور بوده است. به عنوان نمونه، ماده (84) قانون مرقوم برای فرستنده کالا تکلیفی را ایجاد کرده است که در واقع از جمله شرایط شکلی قرارداد حمل و نقل خواهد بود. مطابق نص صریح این ماده، فرستنده کالا می‌بایست موارد متعددی را جهت ثبت در قرارداد حمل و نقل به متصدی حمل و نقل ارائه نماید؛ مانند هویت و نشانی دقیق گیرنده کالا، محل تسلیم کالا، تعداد بسته‌ها و روش بسته‌بندی، وزن و محتوای بسته‌ها، زمان مقرر برای تسلیم کالا به گیرنده، مسیر حمل کالا و فهرست اشیای گرانبها و قیمت آن‌ها و همچنین اعلام خطرات احتمالی ناشی از حمل کالاهای خطرناک و ارائه دستورهای لازم برای نگهداری و حمل کالاهای (موسوی و حمید، پیشین، ص 450). همچنین، مطابق ماده (72) این قانون، شرایط مقرر برای تنظیم قراردادهای تجاری، حقوق و تکالیف متصدی حمل و نقل یا سایر مسائل مربوط به حمل و نقل تجاری که در قالب معاهدات بین‌المللی مصوب نهاد تقنین مورد شناسایی و اجرا قرار گرفته‌اند، همچنان معتبر و به قوت خویش باقی مانده‌اند. در غایت سخن، باید چنین پنداشت که قراردادهای حمل و نقل (موضوع قانون تجارت) ضمن تبعیت از قواعد عمومی تنظیم قراردادهای و انعقاد عقود (مطابق قانون مدنی) از سایر رویه‌ها و عرف‌های حاکم بر حمل و نقل تجاری (زمینی، دریایی و هوایی) متابعت خواهند نمود. بنابراین، برای انعقاد قرارداد حمل و نقل، همان شرایط صحت معاملات که در سایر عقود مدنظر است باید رعایت شود.

1-3-1- ماهیت قرارداد حمل و نقل کالا

همان‌گونه که پیش از این بیان گردید ماهیت قرارداد حمل و نقل در قانون مدنی و قانون تجارت متفاوت از دیگری است. به همین جهت، حقوق و یا تکالیفی که مقرر شده است از یکدیگر (مطابق دو قانون مرقوم) دارای تفاوت‌های آشکاری خواهند بود (موضوع بحث بعدی خواهد بود)، لذا از حیث ماهیتی نیز هر یک دارای وصف خاص به خود خواهد بود. در این قسمت از مقاله حاضر، به تشریح ماهیت حقوقی قرارداد مزبور (مطابق قانون مدنی و قانون تجارت) خواهیم پرداخت.

1-3-1- از دیدگاه قانون مدنی

در ماده (513) قانون مدنی در مورد قراردادهای حمل و نقل صحبت شده است. قانون مدنی این نوع از قراردادها را به نوعی قراردادی برای اجاره اشخاص می‌داند. با استناد به این ماده و همچنین ماده (516) قانون مزبور، تمامی متصدیان حمل و نقل از طریق خاک، آب و هوا نسبت به حفظ و نگهداری از اشیاء متعهد خواهند بود و باید نسبت به بار مورد نظر اصل امانت را رعایت کنند. لذا در صورتی که اموال انتقالی توسط متصدیان دچار خسارت و یا ضرر و زیان شود، باید مسئولیت کالاهای آسیب دیده را بر عهده بگیرند. بنابراین سخن، مطابق با ماده (513) قانون مدنی که به بیان اقسام اجاره اشخاص پرداخته و تصدی به حمل و نقل را به عنوان یکی از اقسام آن آورده است، مسافر یا صاحب کالا که از خدمات متصدی حمل و نقل بهره‌مند است، مستأجر محسوب می‌شود و متصدی حمل و نقل به عنوان اجیر می‌باشد. با این وصف، قرارداد حمل و نقل را مطابق قانون مرقوم باید مصداقی از مصادیق عقد اجاره به شمار آورد.

1-3-2- از دیدگاه قانون تجارت

در حوزه تجارت نیز نگاهی قانونی به حمل و نقل وجود دارد. قانون تجارت، قراردادهای حمل و نقل را تعهدنامه‌ای می‌داند که بر اساس آن متصدی حمل و نقل مسئولیت‌هایی را بر عهده می‌گیرد. بر اساس این تعهد، متصدی ملزم می‌شود تا در ازای دریافت اجرت، اشخاص یا افراد را با در نظر گرفتن شرایطی معین و با استفاده از وسایل نقلیه‌ای مشخص از مبدأ به مقصد برساند. (وسایت حقوقی یاسا، پیشین). در صورتی که فعل حمل و نقل با استناد به قرارداد از سوی متصدی اصلی به شخص دیگری واگذار شده باشد، به آن شخص، حمل و نقل‌کننده فرعی گفته می‌شود.

2- حقوق و تکالیف متصدی حمل و نقل

مطابق قانون مدنی، در ماده (516)، به پیروی از فقه امامیه ضمن لحاظ حقوق متصدیان حمل و نقل، مسئولیت متصدیان حمل و نقل را نیز در قسمت عقد اجاره مطرح و به اقتباس از قانون مدنی فرانسه مسئولیت مدنی آن‌ها را به عقد امانت ارجاع و متصدی را امین فرض نموده اما مبنای مسئولیت را به تبع متون فقهی تقصیر دانسته که نمود آن تعدی و تفریط می‌باشد و چون تعهد امین به وسیله است، این خسارت دیده است که باید تقصیر متصدی را اثبات کند. اما قانون تجارت ضمن وصف تاجر برای متصدی طبق ماده (386) فرض تقصیر را مبنای مسئولیت وی نظر گرفته است. لذا تعهد متصدی تعهد به نتیجه بوده و این متصدی است که برای فرار از مسئولیت باید امر خارجی را ثابت نماید. ضمن آن که عده‌ای از حقوقدانان و نویسندگان برای رفع تعارض قائل به نسخ ماده (516) قانون مدنی توسط ماده (386) قانون تجارت می‌باشند که البته پذیرش این نظریه با اشکال مواجه خواهد بود و عده‌ای دیگر برخلاف این نظر موضع گرفته‌اند که ماده (386) قانون تجارت متمم ماده (516) قانون مدنی بوده و با مبنای آن در تعارض نمی‌باشد. همچنین، در خصوص قانون تجارت سال 1391 نیز در مواد (71) و (72) همان مبنای مسئولیت را مطابق ماده (386) قانون تجارت فعلی که همان فرض تقصیر می‌باشد برای متصدیان حمل و نقل در نظر گرفته و تغییر بنیادی در آن ایجاد نشده است. (کریمی و زارعشاهی، 1394، شناسه 02-247). به هر روی، جهت روشن شدن مطلب، در این مبحث به بررسی حقوق متصدی حمل و نقل و تکالیف ایشان (وظایف و مسئولیت های قانونی) طی دو گفتار جداگانه مطابق با قانون مدنی (در گفتار اول) و قانون تجارت (گفتار دوم) خواهیم پرداخت.

2-1- از منظر قانون مدنی

2-1-1- حقوق متصدی حمل و نقل

همان گونه که شرح آن گذشت، حمل و نقل در قانون مدنی با اجاره اشخاص مورد سنجش و تقریر قرار گرفته است. واضح است در چنین فرضی، «اجیر» یا کسی که مبادرت به حمل و نقل می‌نماید در صورت انجام موضوع قرارداد (عقد اجاره اشخاص) مستحق اجرت (مال الاجاره) خواهد بود. (موسوی و حمید، پیشین، ص 455). علاوه بر استحقاق دریافت اجرت، امین بودن (داشتن ید امانی) نسبت به موضوع مورد اجاره (حمل و نقل) از دیگر حقوق قانونی متصدی حمل و نقل از منظر قانون مدنی است. بدیهی است در صورتی که متصدی حمل و نقل تحویل کالا را اعلام و گیرنده از تحویل استنکاف نماید، متصدی می‌تواند کالای مورد نظر را به صندوق دادگستری بسپارد و پس از آن دیگری تعهدی برای وی باقی نخواهد ماند. (وبسایت ویکی فقه، 1399).

2-1-2- تکالیف و مسئولیت های متصدی حمل و نقل

طبق ماده (516) قانون مدنی، تصرفات متصدی حمل و نقل امانی است و تعهدات و منحصر به دو مورد است: نخست این که از مال حفاظت کند و دیگر آن که مال را به مالک یا شخص مأذون از طرف مالک در مقصد تحویل دهند و بنا بر ماده (620) قانون مدنی، چنانچه در موعد مقرر برای تحویل بر مالک معلوم شود که کالا معیوب، ناقص یا تلف شده است، برای اخذ خسارت، باید تعدی یا تفریط متصدی را بابت نقص، عیب یا تلف ثابت کند. در مورد تعهد دوم این پرسش به نظر می‌رسد که اگر مال به جای این که ناقص یا معیوب شود، به کلی تلف گردد، آیا در شرایط حکومت قانون مدنی، مالک می‌تواند بابت عدم انجام تعهد متصدی دایر بر تحویل کالا در مقصد، خسارت بگیرد یا آن که از پرداخت اجرت معاف شود؟ برای پاسخ به این پرسش باید به این نکته توجه کرد که آیا تعهد متصدی حمل و نقل مبنی بر تحویل کالا در مقصد، یک تعهد به وسیله است یا نتیجه؟

ممکن است پاسخ داده شود با توجه به ماده (516) قانون مدنی، متصدی حمل و نقل، امین است و تعهد امین به وسیله می‌باشد و بر همین اساس مالک باید تقصیر او را ثابت کند؛ زیرا اگر تعهد وی به نتیجه بود، مالک نیازی به اثبات تقصیر نداشت و صرف عدم تحقق نتیجه‌ی مورد نظر قرارداد، موجب مسئولیت متصدی بوده و باید ثابت می‌کرد که یک حادثه غیر قابل پیش‌بینی و غیر قابل جلوگیری سبب تخلف

از مفاد تعهد شده است. در این فرض، متصدی مانند جراحی است که حتی اگر بیمار از دست برود، چنانچه مرتکب تقصیری نشده باشد، باز هم مستحق حق سعی خویش است.

2-2- از منظر قانون تجارت

2-2-1- حقوق متصدی حمل و نقل

حقوق متصدی حمل و نقل در امور تجاری را باید از نص صریح قانون تجارت (مطابق رویه‌ها و عرف‌های تجاری حاکم بر آن) جست‌وجو نمود. در قانون تجارت، مواد (377) الی (394) به مقوله حمل و نقل پرداخته است. مطابق این مواد، هم حقوق و هم مسئولیت‌های متصدی حمل و نقل قابل استنباط می‌باشد. لذا مناسب است نسبت به تشریح حقوق مشارالیه مطابق مواد مرقوم، توضیحاتی ارائه نمود.

اولین حق مقرر گردیده برای متصدی حمل و نقل تجاری، «استحقاق اجرت» دانستن آن است که در ماده (377) قانون‌گذار به صراحت به آن اشاره نموده است.

دومین حق مقرر برای متصدی حمل و نقل، هم‌ردیف قرار دادن قرارداد حمل و نقل با عقد وکالت (موضوع قانون مدنی). با این وصف، متصدی حمل و نقل در مقابل ارسال‌کننده کالا یا مرسل‌الیه، «امین» محسوب شده و جز در موارد تعدی و تفریط مسئول تلف یا نقصان مال موضوع ارسال نخواهد بود.

سومین حقی که قانون‌گذار برای متصدی حمل و نقل مقرر نموده است از مفهوم مخالف ماده (379) قابل استنباط است. در این ماده چنین مقرر شده است: «ارسال‌کننده باید نکات ذیل را به اطلاع متصدی حمل و نقل برساند:

آدرس صحیح مرسل‌الیه، محل تسلیم مال، عده عدل یا بسته و طرز عدل‌بندی، وزن و محتوی عدل‌ها، مدتی که مال باید در آن مدت تسلیم شود، راهی را که حمل باید از آن راه به عمل آید، قیمت اشیایی که گرانها است.

خسارات ناشیه از عدم تعیین نکات فوق و یا از تعیین آن‌ها به غلط متوجه ارسال‌کننده خواهد بود». مطابق فراز پایانی نص صریح ماده مرقوم، مسئولیت متصدی حمل و نقل در صورتی که ارسال‌کننده کالا به تکلیف مقرر در ابتدای این ماده به درستی و با دقت عمل ننماید، ساقط خواهد بود و از این حیث، نوعی حق قانونی برای معافیت از مسئولیت متصدی حمل و نقل تجاری تقریر شده است. در تکمیل ماده فوق‌الذکر و به عنوان حقی دیگر برای متصدی حمل و نقل، در ماده (380) قانون تجارت چنین مقرر شده است: «ارسال‌کننده باید مواظبت نماید که مال‌التجاره به طرز مناسبی عدل‌بندی شود. خسارات بحری (آواری) ناشی از عیوب عدل‌بندی به عهده ارسال‌کننده است». بنابراین، قانون‌گذار در بعضی امور تجاری (در حوزه حمل و نقل) مسئولیت را از ذمه متصدی حمل و نقل رها کرده و بر دوش ارسال‌کننده کالا نهاده است.

از دیگر حقوق پیش‌بینی شده برای متصدی حمل و نقل تجاری، حق حبس یا فروش مال‌التجاره خواهد بود که مرسل‌الیه حاضر به قبول آن نشده است و یا ارسال‌کننده مخارج ارسال را نپرداخته باشد. این مهم در ماده (384) قانون تجارت بدین نحو بیان شده است: «اگر مرسل‌الیه مال‌التجاره را قبول نکند و یا مخارج و سایر مطالبات متصدی حمل و نقل بابت مال‌التجاره تأدیه نشود و یا به مرسل‌الیه دسترسی نباشد متصدی حمل و نقل باید مراتب را به اطلاع ارسال‌کننده رسانیده و مال‌التجاره را موقتاً نزد خود به طور امانت نگاه داشته یا نزد ثالثی امانت‌گذارد و در هر دو صورت مخارج و هر نقص و عیب به عهده ارسال‌کننده خواهد بود. اگر ارسال‌کننده و یا مرسل‌الیه در مدت مناسبی تکلیف مال‌التجاره را معین نکنند متصدی حمل و نقل می‌تواند مطابق ماده (362) آن را به فروش رساند». در ماده (386) نوعی مسئولیت و هم نوعی حق برای متصدی حمل و نقل پیش‌بینی شده است. مسئولیت از این حیث که مطابق نص صریح ابتدای ماده مرقوم، متصدی حمل و نقل مسئول تلف یا گم شدن مال‌التجاره نزد خویش خواهد بود (عدول نسبی از نص صریح ماده 378 قانون تجارت

توسط قانون گذار)؛ و از دیگر سو، حقی که با معافیت ایشان از مسئولیت با اثبات این موضوع که «تلف یا گم شدن مربوط به جنس خود مال التجاره یا مستند به تقصیر ارسال کننده یا مرسل الیه و یا ناشی از تعلیماتی بوده که یکی از آن‌ها داده‌اند و یا مربوط به حوادثی بوده که هیچ متصدی مواظبی نیز نمی‌توانست از آن جلوگیری نماید».

از دیگر حقوق مقرر شده برای متصدی حمل و نقل مطابق قانون تجارت، حقی است که قانون گذار در ماده (390) قانون مذکور مقرر نموده است. مطابق این ماده: «اگر مرسل الیه میزان مخارج و سایر وجوهی را که متصدی حمل و نقل بابت مال التجاره مطالبه می‌نماید، قبول نکند، حق تقاضای تسلیم مال التجاره را نخواهد داشت، مگر این که مبلغ متنازع‌فیه را تا ختم اختلاف در صندوق عدلیه امانت گذارد». همچنین، در حقی دیگر و در ماده (391) از قانون تجارت، چنین مقرر شده است: «اگر مال التجاره بدون هیچ قیدی قبول و کرایه آن تأدیه شود دیگر بر علیه متصدی حمل و نقل دعوی پذیرفته نخواهد شد مگر در مورد تدلیس یا تقصیر عمده، به علاوه متصدی حمل و نقل مسئول آواری غیر ظاهر نیز خواهد بود در صورتی که مرسل الیه آن آواری را در مدتی که مطابق اوضاع و احوال رسیدگی مال التجاره ممکن بود به عمل آید و یا بایستی به عمل آمده باشد مشاهده کرده و فوراً پس از مشاهده به متصدی حمل و نقل اطلاع دهد. در هر حال، این اطلاع باید منتها تا هشت روز بعد از تحویل گرفتن مال التجاره داده شود».

التهیه آن که در ماده (393) از قانون تجارت، طرح دعوی مسئولیت علیه متصدی حمل و نقل مشمول مرور زمان یک ساله خواهد بود و از مبدأ آن (در صورت تلف یا گم شدن مال التجاره و یا تأخیر در تسلیم روزی است که تسلیم بایستی در آن روز به عمل آمده باشد و در صورت خسارات بحری (آواری) روزی که مال به مرسل الیه تسلیم شده) محاسبه خواهد شد. نتیجه چنین رویکردی سقوط مسئولیت متصدی حمل و نقل تجاری خواهد بود و این رویکرد مسلماً مصداق یک حق نسبی برای متصدی و یک تکلیف قانونی برای ارسال کننده کالا خواهد بود.

2-2-2- تکالیف و مسئولیت‌های متصدی حمل و نقل

قانون تجارت تمامی جوانب در قراردادهای حمل و نقل را بررسی کرده است. بر طبق این قانون متصدی به عنوان شخص مسئول معرفی شده است. وی از زمان دریافت کالا از شخص فرستنده و یا نماینده قانونی وی در مبدأ تا زمان تحویل کالا به شخص گیرنده یا نماینده قانونی وی در مقصد در قبال کالای مورد نظر مسئول خواهد بود. علاوه بر اینکه که برای متصدی از زمان دریافت تا تحویل کالا مسئولیت‌هایی تعیین شده است، برای حمل و نقل مسافر از سوی متصدی نیز مسئولیت‌های عنوان شده است که در قراردادها ذکر می‌شود. بر طبق قانون، متصدی از زمان سوار شدن مسافر به وسیله نقلیه تا زمانی که وی از جایگاه مشخص شده خود پیاده شود، در قبال او مسئول خواهد بود. بنابراین، از هر منظر که بخواهیم تکالیف و وظایف متصدی حمل و نقل را در قانون تجارت (مواد مربوط به حمل و نقل تجاری) را مورد سنجش قرار دهیم، در فروع ذیل برای مسئولیت متصدی حمل و نقل مسئولیتی متصور نخواهد بود:

1- با توجه به قانون تجارت، وظایفی برای فرستنده کالا تعیین شده است. بر طبق قانون مرقوم، فرستنده کالا مؤظف است تا محل صحیح تحویل کالا، نوع کالا، وزن کالا، ارزش کالا، اطلاعات تماس، آدرس دقیق گیرنده و سایر موارد مورد نیاز را در اختیار متصدی حمل و نقل قرار دهد. ضمن اینکه در صورتی که کالا در زمان حمل و نقل به مراقبت‌های خاصی نیاز داشته باشد، باید فرستنده، متصدی حمل و نقل را در جریان قرار دهد. در صورتی که فرستنده اطلاعات غلطی به متصدی دهد و یا هیچ گونه اطلاعاتی برای نگهداری از کالای مزبور در اختیار متصدی قرار ندهد، در صورت بروز هر گونه مشکل و آسیبی خسارت ناشی شده از حمل و نقل به عهده فرستنده خواهد بود. (موسوی و حمید، پیشین، ص 465).

2- بر طبق قانون تجارت، در صورتی که در بسته‌بندی کالای مورد نظر اشکالی وجود داشته باشد، فرستنده مسئول خواهد بود و در صورت بروز هر گونه مشکل در بارگیری و یا بارچینی خسارت ناشی شده بر عهده متصدی حمل و نقل خواهد بود. (همان).

بنابراین سخن، با امعان نظر در قانون تجارت (باب حمل و نقل تجاری)، وظایف متصدی به طور کلی به قرار زیر می‌باشد:

الف- حفظ مال التجاره یا کالای امانت داده شده: «بر این معیار، شخصی که کالای خود را به بنگاه حمل و نقل یا باربری می‌سپارد، متصدی حمل و نقل متعهد می‌شود که کالای مورد نظر را سالم به مقصد برساند و در این خصوص مسئول جبران تمام خساراتی خواهد بود که ممکن است به ارسال‌کننده کالا وارد گردد. (وب سایت rayemosbat). در همین راستا، ماده (388) قانون تجارت در این خصوص مقرر می‌دارد: «متصدی حمل و نقل مسئول حوادث و تقصیراتی است که در مدت حمل و نقل واقع شده اعم از اینکه خود مباشرت به حمل و نقل کرده و یا حمل و نقل‌کننده دیگری را مأمور کرده باشد». بدیهی است که در صورت اخیر حق رجوع او به متصدی حمل و نقلی که از جانب او مأمور شده محفوظ است.

به عنوان مثال: یک شرکت باربری، بار شخص «الف» را جهت ارسال به یکی از راننده‌های خود تحویل می‌دهد. در این خصوص شخص «الف» برای گرفتن خسارت خود می‌تواند هم از شرکت باربری شکایت نماید و هم شخص راننده و در صورت جبران خسارت توسط شرکت باربری، ایشان می‌تواند به راننده خاطی مراجعه نماید. متصدی حمل و نقل به نوعی امین ارسال‌کننده محسوب می‌شود؛ در صورتی که بار را به مقصد برساند اما دریافت‌کننده آن را قبول نکند یا مخارج حمل را نپردازد، طبق ماده (384) قانون تجارت متصدی می‌بایست این امر را فوراً به اطلاع ارسال‌کننده برساند و کالا را موقتاً به صورت امانت در دست خود یا هر شخص دیگری نگه دارد. در این خصوص مسئولیت هر عیب و نقص و هزینه‌ای با ارسال‌کننده خواهد بود. همچنین، متصدی حمل و نقل می‌بایست در جهت سالم رسانیدن کالا به مقصد تلاش نماید؛ در صورتی که کالا از بین برود و یا اینکه گم شود، ایشان باید از عهده قیمت کالای مورد نظر برآید. اما اگر بتواند موارد زیر را ثابت کند از مسئولیت مبرا خواهد شد و ضرر ارسال‌کننده جبران نشده باقی می‌ماند:

1- در صورتی که ارسال‌کننده از وزن و محتوای بسته‌های ارسالی، ایشان را با خبر نکند، اطلاعات اشتباه بدهد مانند آدرس غلط دریافت‌کننده و یا اینکه از گرانبها بودن کالا متصدی را مطلع نسازد.

2- جنس کالا به گونه‌ای بوده است که حتی در دست مواظب‌ترین متصدی نیز از بین می‌رفته است.

3- تلف یا گم شدن کالا به خاطر تعلیماتی بوده که ارسال‌کننده یا دریافت‌کننده به متصدی در بارگیری داده‌اند.

4- حوادث قهری مانند سیل، زلزله، طوفان و مانند این‌ها که احتراز ناپذیر باشند.

ب- مطلع نمودن دریافت‌کننده از وصول کالا: «متصدی می‌بایست دریافت‌کننده را از این امر مطلع نماید که کالا رسیده تا ایشان برای دریافت آن حاضر شود». بدیهی است در صورت عدم انجام این دستور، متصدی حمل و نقل دارای مسئولیتی مطلق در مقابل ارسال‌کننده کالا در قبال تلف یا نقصان محموله تجاری و یا ورود ضرر (خسارت مادی) خواهد بود، چرا که محموله‌های تجاری از جمله محموله‌ها و کالاهایی هستند که وصف انتفاع و سودآوری آن‌ها همواره ملاک عمل در دادوستدهای تجاری خواهد بود و چه بسا عدم تحویل به موقع کالاها موجب ورود خسارت قراردادی به بازرگانان شود. لذا هرگاه متصدی به این تکلیف قانونی خویش عمل نکند، مسلماً در مقابل ارسال‌کننده و یا تحویل‌گیرنده (مقصد کالا) در قبال خسارات وارده دارای مسئولیت مطلق خواهد بود و از این حیث معافیتهای وی متصور نخواهد بود. (موسوی و حمید، پیشین، ص 467).

پ- فروش مال التجاره در معرض تضییع: «در صورتی که کالای مورد نظر در معرض تلف شدن باشد و قیمت آن از هزینه‌هایی که می‌بایست برای نگه‌داری آن انجام شود، کمتر باشد به گونه‌ای صرفه‌ای نداشته باشد، متصدی موظف است کالا را با اطلاع دادستان محل و با نظارت ایشان به فروش برساند و ارسال‌کننده و دریافت‌کننده کالا را از این امر مطلع کند».

دستاوردها و نتایج بحث:

مطابق آنچه که در مقاله حاضر شرح آن گذشت، متصدی حمل و نقل را باید شخصی دانست که در مقابل دریافت اجرت (مهم ترین حق قانونی برای متصدی حمل و نقل و تکلیف برای ارسال کننده کالا)، حمل و جابجایی اشیاء (مطابق قانون مدنی) یا اشخاص (مطابق قانون تجارت) را بر عهده می گیرد. با وجود آن که مطابق قانون مدنی، متصدی حمل و نقل تنها اجازه حمل و جابجایی افراد انسانی را دارد (اجیر)، لذا در این فرض، قرارداد (عقد در معنای اعم) حمل و نقل در این حالت، تابع اجازه اشخاص است.

از سوی دیگر، مطابق قانون تجارت، متصدی حمل و نقل که ذاتاً تاجر شناخته می شود (بند 2 ماده 2 قانون تجارت) اجازه حمل و نقل کالا (حمل و نقل تجاری) را دارد که در این فرض، به نظر می رسد ماهیت چنین توافقی (قرارداد حمل و نقل) تابع عقد و کالت و موافق با اعطای نیابت (صدور اذن توسط صاحب کالا به متصدی حمل و نقل برای رساندن کالا به مقصد معین) می باشد. بر این اساس، جهت اثبات توافقات صورت گرفته میان طرفین قرارداد حمل و نقل و استفاده از حقوق قانونی منبعث از آن، قانونگذار ایرانی (در قانون مدنی و قانون تجارت) ضمن پیش بینی شرایطی جهت تنظیم این قرارداد، به بعضی از حقوق و تکالیف طرفین قرارداد مزبور، به طور پراکنده (در ضمن مواد مختلف) اشاره نموده است. روی هم رفته، مطابق قانون مدنی اوصاف خاصی ندارد جز آن که پنداریم قرارداد حمل و نقل تابع قواعد عمومی قراردادها و شرایط صحت معاملات است و همچنین این عقد را همسو با عقود اذنی و عهدی (مشترک با قانون تجارت) دانست. علاوه بر این موارد، مطابق قانون تجارت، تصدی به حمل و نقل، حرفه ای ذاتاً تجاری و متصدی حمل و نقل، تاجر و تابع مقررات کلی حقوق تجارت (در زمینه اعمال و مشاغل تجاری) است. در خصوص حقوق و تکالیف متصدیان حمل و نقل (مطابق قانون مدنی و قانون تجارت) باید چنین بیان نمود که در حمل و نقل اشیاء، پرداخت حق الاجاره (اجاره اشخاص) که در واقع مزد اجیر محسوب می شود، مهم ترین حق متصدی حمل و نقل و تکلیف طرف قرارداد و از سوی دیگر، رساندن مسافر به مقصد به طور سالم و به موقع، مهم ترین تکلیف متصدی حمل و نقل است. (مطابق با قانون مدنی)؛ اما مطابق موافق با قانون تجارت، این حقوق و تکالیف برای متصدی حمل و نقل به مراتب بیش از موارد مذکور یا قابل فهم در قانون مدنی است. بر این مبنا، متصدی حمل و نقل، حقوق متعددی دارد که ناشی از تکالیفی است که قانونگذار برای ارسال کننده کالا مقرر نموده است مانند اعلام اطلاعات جامع و تفصیلی کالا (بسته بندی و مرسولات) و عیوب احتمالی، رعایت دقت در عدل بندی و غیره. همچنین، متصدی مستحق هرگونه مخارجی است که برای حمل و نقل کالا متقبل و یا خسارتی را تحمل می نماید.

از سوی دیگر، متصدی حمل و نقل تکالیفی بدین شرح دارد: اعلام وصول کالا به به مرسل الیه بلافاصله پس از وصول، فروش مال التجاره در معرض تضییع (با اطلاع و نظارت دادستان)، نگهداشتن کالا به قید امانت در فرضی که مرسل الیه حاضر به قبول مال التجاره نباشد و یا به ایشان دسترسی نباشد، ارسال به موقع کالا به مقصد و مطابق توافق صورت گرفته با ارسال کننده و در نهایت، متصدی تکلیف دارد که کالا را صحیح و سالم به مقصد برساند و تعهد وی به این عمل، نوعی تعهد به نتیجه و برای رهایی از مسئولیت (در فرضی که کالا به مقصد نرسد، معیوب برسد و یا دیرتر از موعد برسد)، باید عدم تقصیر خود را اثبات نماید زیرا فرض بر تقصیر وی است.

** این مقاله (با رعایت اختصار و حذف مراجع)، مستخرج از کتاب «حقوق نمایندگی تجاری» (دلالی، حق العمل کاری، متصدی حمل و نقل، قائم مقامی، عاملی و سایر نمایندگان تجاری) تألیف نویسنده مقاله حاضر می باشد.